

Stožerna nacionalna udruga hrvatskog učiteljstva

150. obljetnica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora

PREGLEDNI ČLANAK

Primljen: 1. studenog 2021.

Prihvaćen: 1. prosinca 2021.

UDK 37.014(091)

061.2:37(497.5)"1871/2021"

394.46.

prof. dr. sc. Ante Bežen,
profesor Učiteljskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (u miru),
predsjednik Nadzornoga odbora HPKZ-a,
član HPKZ-a od 1971.

Sažetak

Članak donosi povijesni pregled osnivanja i razvoja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora koji 2021. god. navršava 150. obljetnicu. Djelatnost HPKZ-a predstavljena je opširnijim prikazom okolnosti njegova osnivanja te glavnim činjenicama i procesima njegova razvoja u društveno-povijesnim razdobljima od osnutka do danas. Izdvojena su najvažnija obilježja duhovne i materijalne baštine udruge, posebno njena organizacijskog i stručnog djelovanja među učiteljstvom, najvažnija stručna i znanstvena postignuća, najzaslužniji predsjednici udruge i ostali članovi. Navedeni su glavni izvori za proučavanje povijesti HPKZ-a iz kojih se mogu saznati detaljnije informacije o njegovu djelovanju koje zbog dugovječnosti postojanja nisu mogle biti obuhvaćene ovim pregledom. Članak sadrži i osobne prosudbe autora o pojedinim činjenicama, događajima, procesima i osobama koje pripadaju osobnom iskustvu.

Ključne riječi: 150. obljetnica postojanja, duhovna i materijalna baština HPKZ-a, Hrvatski pedagoško-književni zbor, razdoblja u razvoju HPKZ-a, zaslužni predsjednici i ostali članovi HPKZ-a.

Uvod

Dana 30. rujna 2021. godine navršilo se stoljeće i pol postojanja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (HPKZ)¹, jedne od najstarijih staleških stručnih udruga u Hrvatskoj te prve takve udruge na nacionalnoj razini koja od osnutka djeluje do danas. Od takvih nacionalnih udruga/tvrtki prije HPKZ-a osnovane su 1835. Narodne novine (prvi naziv Ilirske narodne novine, a nakon više promjena naziva od 1861. Narodne novine koje su danas tvrtka i službene državno glasilo), Hrvatski gospodarski list 1942. (danas Gospodarski list), Matica hrvatska 1842. i Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima 1864. (katolička udruga, u doba komunizma ime joj je promijenjeno u Društvo sv. Ćirila i Metoda, a nakon osamostaljenja Hrvatske javlja se pod oba imena), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) 1861. Po tome, HPKZ ima obilježje temeljne hrvatske nacionalne udruge uopće, a prve na području prosvjete, odnosno odgoja i obrazovanja, te je time ugrađen u temelje suvremenog hrvatskog društva, nacije i države.

U vrijeme osnivanja HPKZ-a Hrvatska je bila pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije, rascjepkana na nekoliko dijelova: Banska Hrvatska, odnosno Hrvatska i Sla-

¹ Tijekom svoga postojanja naziv društva mijenjao se izmjenom oblika ili izostavljanjem nekih riječi: Hrvatski pedagoški književni zbor, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Hrvatski pedagoško-književni zbor (HPKZ) i Pedagoško-književni zbor (PKZ). U tim mijenama očituju se etape u razvoju udruge, ali i hrvatskog jezika. Naziv je za neke možda zbnunjujući i zastario, no i danas ima svoje puno opravdanje. Pridjev „pedagoški“ u nazivu odnosi se na glavni cilj postojanja društva, a to je razvoj odgoja kao djelatnosti i pedagogije kao teorijske discipline koja ga proučava. Nekada se pridjev „pedagoški“ odnosio na pedagogiju kao teoriju, a pridjev pedagoški na praktični odgoj, no u suvremenom se hrvatskom jeziku ta razlika donekle izgubila te je prevladao oblik „pedagoški“ za sve što se odnosi na pedagogiju i pedagoge. Stoga je pridjev „pedagoški“ zamijenjen pridjevom pedagoški i u nazivu društva. (Društvo profesionalnih pedagoga, osnovano 2007., ipak je nazvano Hrvatsko pedagoško društvo naglašavajući svojim nazivom sveučilišno obrazovanje svojih članova.) Pridjev „književni“ danas nema osobitog smisla jer se odnosi na književnost, a društvo se tom djelatnošću odavno ne bavi. No u vrijeme osnivanja društva knjige su bile znatno rjeđe i općenito su se smatrale sredstvom obrazovanja pa je pridjev „književni“ imao smisla jer je upućivao na izdavačku djelatnost namijenjenu obrazovanju, u što se ubrajala i književnost za djecu koju je izdavao HPKZ. Spojnica između „pedagoški“ i „književni“ dolazi od shvaćanja obrazovne i izdavačke djelatnosti društva kao cjeline. Izostavljanje pridjeva „hrvatski“ na početku naziva društva u komunističkoj Jugoslaviji ideološkog je podrijetla i posljedica odnosa vlasti prema hrvatskoj baštini. Upravitelji društvom tada su bili izrazito jugoslavensko-komunističkog usmjerenja pa im se ta riječ, kojom se ističe nacionalno obilježje, nije uklapala u ideologiju bratstva-jedinstva. Imenica „zbor“ u nazivu stariji je izraz za društvo ili udrugu (ima i druga značenja), ali je i danas živa kod udruge duge tradicije (npr. Hrvatski liječnički zbor). Njena povijesna patina čini je prikladnom i u drugim prilikama u kojima se želi istaknuti veza s tradicijom (Zbor narodne garde).

vonija, te Vojna krajina (najprije pod vojnom upravom, priključena Hrvatskoj 1881.) bile su u ugarskom dijelu Monarhije, a Dalmacija i Istra u sastavu njena austrijskog dijela, što je veoma ometalo i usporavalo povezivanje dijelova hrvatskoga naroda u jedinstveni nacionalni korpus. Odražavalo se dakako i na položaj i razvoj školstva i učiteljskog staleža koji su po Ugarsko-hrvatskoj nagodbi iz 1868. bili u mjerodavnosti hrvatske zemaljske vlade i Hrvatskog sabora. Pučkih škola je u to vrijeme u cijeloj Hrvatskoj bilo oko 1250, učitelja oko 3100, a učenika oko 85 000. Učitelji su se pripremali na učiteljskim tečajevima, a prva učiteljska škola s pravom javnosti u Hrvatskoj osnovana je u Zagrebu 1849. (Učiteljna učiona zagrebačka). U Zagrebu je tek 1874. osnovano prvo suvremeno sveučilište pa se o broju studenata i visokoškolskih profesora u vrijeme osnivanja HPKZ-a ne može govoriti sa sigurnošću (do tada su u različitim vremenima djelovale visoke škole u Zadru, Lepoglavi i Zagrebu). O školstvu su se brinule državna i lokalna vlast te Crkva, a ta je briga bila ograničena na financiranje i nadziranje nastave i učitelja. Stručne aktivnosti, osim pojedinih skupova učitelja u organizaciji vlasti, nije bilo. Za razliku od tako niske razine razvijenosti, danas, o 150. obljetnici HPKZ-a, situacija je sa školstvom dakako bitno drukčija. Danas u Hrvatskoj radi više od 1700 dječjih vrtića, oko 2000 osnovnih i 450 srednjih škola, 73 000 prosvjetnih djelatnika, u osnovnim i srednjim školama je oko 680 000 učenika, djeluje 12 sveučilišta od kojih neka s brojnim fakultetima, na kojima ukupno studira oko 170 000 studenata. Znan je broj prosvjetnih stručnih udruga i sindikata, a desetak izdavačkih poduzeća proizvodi udžbenike za sve stupnjeve obrazovanja. U tim posve novim okolnostima, primjerenima za 21. stoljeće, HPKZ danas ima bitno drukčije mjesto i ulogu u odgoju i obrazovanju, kulturi i društvu od one koju je imao prilikom osnutka te tijekom stoljeća i pol svojeg djelovanja. Iz njege, u početku jedine nedržavne i nevjerske organizacije učitelja, proizašle su brojne prosvjetne organizacije i ustanove koje danas djeluju samostalno, no HPKZ i danas ima svoje mjesto u odgojno-obrazovnom sustavu.

Osnivanje HPKZ-a

Osnivanju HPKZ-a 1871. prethodilo je niz zbivanja od kojih navodimo najvažnija². God. 1850. Stjepan Ilijašević (1814.-1903.) izdao je prvo opširnije pedagoško djelo u Hrvatskoj pod nazivom *Obuka malenih ili katehetika*, namijenjeno učiteljima i svećenicima. God. 1859. učitelj i svećenik Stjepan Novotny (1833.-1867.) sa suradnicima pokrenuo je pedagoški časopis *Napredak*, koji će kasnije preuzeti HPKZ i koji izlazi i danas. Isti učitelj izdao je i prvi udžbenik pedagogije na hrvatskom jeziku

² Franković, 1958.

Gojtba i obća udžba (1867). God. 1868., učitelj i školski ravnatelj Franjo Klaić (1819.-1887.) pokrenuo je časopis *Školski prijatelj*. Oba su časopisa objavljivala tekstove iz života učitelja i primjere dobrog rada u nastavi s tim da je prvi donosio tekstove slobodnijih shvaćanja, a drugi je poticao odgoj i obrazovanje u duhu kršćanskih načela. Hrvatski je sabor banskom konferencijom 1861. pokrenuo reorganizaciju osnovnih i srednjih škola radi njihova približavanja „narodnom duhu“ te osnivanje zagrebačkog Sveučilišta. Odazivajući se pozivu na raspravu o novom ustroju školstva istaknuti učitelj Ivan Filipović bio je 1865. na čelu odbora koji je predložio „Ustav pučke škole u trojedinoj kraljevini“ o kojemu se raspravljalo u Saboru i koji je bio usmjeren donošenju zakona o osnovnim školama. Sve to pratile su aktivnosti organiziranja učitelja koji su se sastajali na skupovima učitelja po kotarevima i razmatrali svoje staleške probleme. Učitelji su se počeli organizirati zbog teškog položaja učiteljske struke i društvu te malih plaća i slabe socijalne zaštite, a po uzoru na udruge u Njemačkoj i drugim dijelovima Monarhije. Prva učiteljska udruga u Hrvatskoj osnovana je 1865. pod nazivom Učiteljska zadruga, a okupljala je učitelje banske Hrvatske i Slavonije³. Svrha joj je bila pomoć učiteljima i njihovim obiteljima u potrebi i bolesti te učiteljskoj siročadi, a zbog malih plaća i neuređenih mirovina učitelja u to vrijeme. Ta je zadruga opstala 25 sljedećih godina. God 1869. osnovana je Učiteljska zajednica (kasniji naziv Narodna škola), bliska vjerskim krugovima, a sa sličnom svrhom. Sve te aktivnosti staleški su osvješćivale učitelje i dovele su do Prve učiteljske skupštine koja je održana u Zagrebu od 23. do 25. kolovoza 1871. god., na kojoj su se razmatrala goruća pitanja – svrha pučke škole u to vrijeme, njeno unutarnje ustrojstvo te dužnosti i prava pučkih učitelja. Skupštinarci su tražili da škola postane do kraja državna i da se u njoj smanji utjecaj svećenstva. Organizirana je po uzoru na slične skupštine učitelja po ostalim austrijskim zemljama (prethodile su joj skupštine učitelja u Beču i Pragu 1870. na kojima su bili i predstavnici hrvatskih učitelja). Organizirao ju je Ivan Filipović sa suradnicima, a uz nju je održana i izložba učila. U izlaganjima i raspravama sudjelovali su brojni ugledni učitelji toga vremena među kojima i Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček, Stjepan Buzolić te Marija Fabković i Marija Jambrišak koje su zabilježene kao prve učiteljice koje su sudjelovale u javnoj raspravi o pitanjima učitelja.

Nakon svih tih pripremnih događanja, samo dva mjeseca nakon Prve učiteljske skupštine, hrvatska zemaljska vlada odobrila je 30. rujna 1871. pravila novog društva učitelja pod nazivom Hrvatski pedagogijski književni zbor. Društvo je tada zapravo legalizirano nakon što je dogovoreno prethodne 1870. godine u krugu prijatelja Ivana Filipovića pod nazivom Pedagogijski književni zbor. Bio je to novi, veliki korak u

³ Gaćina Škalamera, 2017.

Slika 1. Osnivači Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Zagreb, 1871.
 Sjede (slijeva): Ivan Filipović, Marija Fabković, Mijat Stojanović, Skender Fabković.
 Stoje: Tomislav Ivkanec, Janko Tomić, Josip Glasner, Franjo Stepanek, Sebald Cihlar,
 Ljudevit Modec, Vjenceslav Mařík, Stjepan Basariček, Bartold Francelj, Ante Truhelka.
 (Izvor: Hrvatski školski muzej)

organiziranoj borbi hrvatskih učitelja za stalešku samosvojnost te razvoj svoga poziva i školstva.

Osnivači Hrvatskog pedagoško-književnog zbora bili su sljedećih 13 potpisnika zahtjeva za osnivanje: **Ivan Filipović**, učitelj u Zagrebu, **Marija Fabković**, učiteljica djevojačke škole u Zagrebu, **Mijat Stojanović**, nadučitelj u Zemunu, **Sken-der Fabković**, učitelj preparandije (učiteljske škole) u Zagrebu, **Tomislav Ivkanec**, učitelj u Zagrebu, **Janko Tomić**, učitelj u Karlovcu, **Josip Glaser**, učitelj u Petrinji, **Franjo Stepanek**, učitelj u Dubravi, **Sebald Cihlar**, učitelj u Kraljevcu, **Ljudevit Modec**, učitelj u Zagrebu, **Stjepan Basariček**, učitelj u Virovitici, **Bartol Francelj**, učitelj u Varaždinu i **Ante Truhelka**, učitelj u Osijeku. **Vjenceslav Mařík**, učitelj u Zagrebu, nije potpisao pravila, ali je kasnije uključen u upravljanje.

Na prvoj konstituirajućoj sjednici, održanoj 2. studenoga 1871., izabran je „upravljajući odbor“ u sastavu: Ivan Filipović predsjednik, Tomislav Ivkanec tajnik i Ljudevit Modec blagajnik sa zadatkom da pripreme skupštinu društva i organiziraju

njegov rad po usvojenim pravilima. A po tim pravilima svrha je društva, među ostalim, „širiti strukovnu i opću obrazovanost među hrvatskim pučkim učiteljima i promicati interese hrvatske pučke škole bez razlike vjere“. Društvo će to činiti izdavanjem literature za učitelje i mladež, osnivanjem vlastite čitaonice i na druge načine.

Članstvo HPKZ-a podijeljeno je u kategorije: članovi utemeljitelji i podupirajući članovi, a po uzoru na strukturu nešto prije osnovane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, članovi mogu biti pravi, dopisni i počasni. Ta će se podjela članstva kasnije ukinuti s tim da će se u novije vrijeme omogućiti i učlanjivanje ustanova i organizacija.

Krajem 19. stoljeća HPKZ imao je oko 1500 članova. Kasnije se taj broj povećava pa opet smanjuje te 2021. godine HPKZ ima oko 1000 članova. Isto se događa i s proračunom udruge. U vrijeme intenzivnih aktivnosti i izdavačke djelatnosti proračun je bio značajan, no posljednjih godina, zbog gospodarske krize, a osobito posljedica potresa u Zagrebu i Banovini te kovidepidemije znatno je smanjen.

Dakle, HPKZ osnovan je kad je za taj čin sazrelo vrijeme u ondašnjem društvu te među učiteljima u ondašnjoj Monarhiji i u samoj užoj Hrvatskoj. Širina djelovanja, ciljevi društva i odlučnost u borbi za prava učitelja i suvremenu školu te jačanje hrvatske nacionalne svijesti u otporu vladajućim režimima kao i spremnost na okupljanje svih hrvatskih učitelja uključujući Dalmaciju i Istru najbolje se uočavaju u izlaganjima i raspravama na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini u kojoj su dominirali budući članovi društva i nakon koje je HPKZ osnovan. HPKZ je dakle već u času osnivanja postavljen kao napredna nacionalna i moralno svjesna te u postizanju ciljeva uporna učiteljska udruga posvećena napretku učiteljske struke i hrvatskog društva jačanjem odgoja i obrazovanja kao jedne od njegovih temeljnih djelatnosti. Takav će HPKZ ostati u svojoj biti do danas, na tragu svojih osnivača, bez obzira na političke mijene i države koje je preživio te nužna prilagođavanja koje su te mijene zahtijevale. Od osnivanja do danas ostao je stožerna udruga hrvatskog učiteljstva, a time i hrvatskog odgoja, obrazovanja i kulture.

Temeljni izvori o prošlosti HPKZ-a

Povijesne činjenice o osnivanju i djelovanju HPKZ-a tijekom proteklih 150 godina sadržane su u brojnim člancima i knjigama što su ih objavljivali njegovi vodeći članovi u izdanjima udruge kao prikaze njena plodnog rada, posebno u povodu značajnih obljetnica. Ta su izdanja dostupna u samoj udruzi te u Hrvatskom školskom muzeju i njegovoj Pedagoškoj knjižnici Davorina Trstenjaka u Zagrebu, a imaju ih i brojne škole i članovi udruge. Stoga ih u ovom radu nećemo navoditi detaljnije, nego ćemo samo navesti tekstove i izdanja koja sadrže glavne i sistematizirane podatke o povijesti HPKZ-a i njegovih djelatnosti. Iz tih su tekstova uzeti i glavni podatci za ovaj rad:

- Dragutin Franković (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
- Tomo Žalac: *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865.-1981.*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1983.
- Skupina autora: *Sto godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1971.
- Hrvoje Vrgoč: *Sto dvadeset pet godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (1871.-1996.)*, HPKZ, Zagreb, 1996.
- Vladimir Strugar, Hrvoje Vrgoč: *Doprinos pedagogiji i školskoj praksi: Sto četrdeset godina časopisa Napredak 1859. – 1999.*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 2001.
- Hrvoje Vrgoč: *Naših sto trideset pet godina (1871.-2006.)*2, HPKZ, Zagreb, 2007.
- Nevio Šetić: *Sto četrdeset godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora*, *Napredak* br. 3-4/2011. HPKZ, Zagreb, 2011.
- Vladimir Strugar: *Napredak 1910.-1945.- bibliografija*, HPKZ, Zagreb, 2019.
- Emil Paravina: Bibliografija 30 godišta časopisa „Pedagoški rad“ 1946.–1975., *Pedagoški rad*, Posebno izdanje u povodu 30. godišnjice časopisa, Zagreb, 1976., str. 3-139.
- Vladimir Strugar: *Pedagoški rad / Napredak – bibliografija 1976.- 2010.*: Temeljni znanstvenoistraživačkog rada i prinos proučavanju povijesti pedagoške periodike u Hrvatskoj, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 2014.

HPKZ u društveno-političkim, strukovnim i znanstvenim promjenama

Temeljni okviri djelovanja HPKZ-a uvijek su bile društveno-političke prilike, dometi znanosti i potrebe obrazovanja koje su utjecale na školstvo i učitelje u pojedinim etapama razvoja hrvatskoga društva. To ćemo ukratko prikazati slijedom smjenjivanja državnih struktura u kojima je živio hrvatski narod, a u kojima je udruga djelovala.

Austro-Ugarska Monarhija državna je organizacija u kojoj je (uključujući i njene prethodnice Hrvatsko-ugarsko kraljevstvo i Habsburšku Monarhiju) većina Hrvata provela najduži dio svoje dotadašnje povijesti. U vrijeme osnivanja HPKZ-a to je bila dvojna država, a Hrvati u njoj administrativno podijeljeni na Hrvatsku i Slavoniju (užu ili bansku Hrvatsku) pod upravom Mađara te Dalmaciju i Istru pod upravom Austrije i s jakim utjecajem Talijana. Bansom Hrvatskom upravljali su ban i Sabor Trojedine kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji su bili i simboli hrvatske državnosti nakon nestanka samostalne hrvatske države u srednjem vijeku. S obzirom na autonomiju u području školstva, školstvo i učiteljstvo imalo je povoljniji položaj u banskoj Hrvatskoj nego u Dalmaciji i Istri te se i brže razvijalo, a znak toga razvoja bilo je i osnivanje HPKZ-a. Učiteljstvo je dakako bilo pod utjecajem političkih zbivanja i duhovnog stanja u Monarhiji.

Politički okvir bio je dominacija interesa Beča i Pešte te pokušaji germanizacije i mađarizacije hrvatskog školstva nametanjem obveznog učenja njemačkog i mađarskog, a u Dalmaciji i Istri talijanskog jezika u hrvatskim školama. S druge strane djelovali su učinci Hrvatskog narodnog preporoda i oblikovanja hrvatske nacionalne svijesti te otvorena borba domoljubnih političara, književnika i jezikoslovaca za javnu uporabu hrvatskog narodnog jezika. Žrtva protuhrvatskog pritiska režima bili su i neki učitelji, pa je npr. Ivan Filipović zbog svoje domoljubne pjesme završio u zatvoru. Neki hrvatski učitelji prihvatili su, kao sredstvo borbe protiv vlasti, i ideju općeslavenskog jedinstva i uključili se u slavenski pokret učitelja te surađivali s časopisom *Slavenski pedagog* koji je u Pragu pokrenut 1872. god. (I. Filipović, M. Jambrišak, S. Buzolić i dr.). Iako je HPKZ bio predan struci i nije se otvoreno uključivao u politička previranja, ipak su neki njegovi članovi aktivno sudjelovali u političkim borbama. Tako je Tadija Smičiklas bio u vodstvu oporbene Narodne stranke i njezin zastupnik u Hrvatskom saboru, a Skender i Marija Fabković bili su aktivni u Stranci prava i surađivali s njenim prvakom Antom Starčevićem. U Dalmaciji su politički djelovali Miho Klaić i Stjepan Buzolić, a u Istri osobito Vjekoslav Spinčić koji je zbog toga otpušten iz profesorske službe.

Važno je bilo i političko višestranačje koje je, usprkos pritiscima središnje vlasti, omogućavalo javne rasprave o naprednim idejama nacionalne i individualne slobode u duhu tekovina Francuske revolucije i prosvjetiteljstva. Obrazovanje učitelja u Hrvatskoj postojalo je samo na srednjoškolskoj razini (prva učiteljska škola s pravom javnosti otvorena je u Zagrebu 1849.), ali su se neki učitelji obrazovali u Beču i Pragu, znali strane jezike te su mogli čitati djela poznatih europskih filozofa, pedagoga i književnika tako da su im bila poznata kapitalna djela o odgoju J. A. Komenskog, J. J. Rousseaua, J. Lockeja, J. Henricha Pestalozzija, J. F. Herbarta i dr. i tako su usvojili europske ideje o odgoju. Prva knjiga koju je HPKZ objavio već 1871. god. bila je upravo *Didaktika* Jana Amosa Komenskog, prevedena s češkog jezika. Hrvatsko učiteljstvo i školski sustav bili su uređeni po ugledu na njemački i austrijski, na temeljima školske reforme carice Marije Terezije u 18. stoljeću i njezine naredbe *Ratio educationis* iz 1777. godine koja se odnosila i na Hrvatsku. Na njoj je utemeljeno i unutarnje ustrojstvo škole, a nastavna praksa (metodički obrasci) organizirana je prema uputama iz knjige *Methodenbuch* glavnog reformatora školstva J. I. Felbigera i zadržat će se u uporabi sve do polovice 19. stoljeća. Pojedine upute za izvođenje nastave iz te knjige primjenjivat će se i kasnije, kao i pedagoško učenje formalne pedagogije njemačkog filozofa i pedagoga Johanna Friedricha Herbarta čiji su se elementi ukorijenili u hrvatskom školstvu i primjenjivali duboko u 20. stoljeću. Za razvoj obrazovne teorije važno je da je god. 1896. na Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu u Zagrebu Đuro Arnold postao prvim „profesorom pedagogije kao teoretične i praktične discipline“⁴, mada se pedagogija predavala i prije u okviru filozofskih kolegija. Krajem ovog razdoblja važno je djelovanje Davorina Trstenjaka koji je prihvatio teoriju evolucije u odgoju, a javili su se i pristaše eksperimentalne pedagogije i umjetničkog odgoja te drugih reformskih ideja u zapadnim zemljama.

HPKZ i hrvatsko učiteljstvo u ovo su vrijeme razvijali svijest o učiteljskoj profesiji i njenoj važnosti te izborili društvenu prepoznatljivost svoga poziva. Tome je osobito pridonijelo organiziranje triju općih učiteljskih skupština (Zagreb 1871, Petrinja 1874. i Osijek 1878.) u kojima je sudjelovalo po više stotina učitelja iz svih hrvatskih zemalja. Organizirani učitelji bili su važna strana u pripremi i donošenju prvog Zakona o ustroju pučkih škola i preparandija iz 1874., koji je ozakonio uporabu hrvatskog jezika u školama⁵. Kad je dolaskom bana Khuena Héderváryja pojačano nacionalno ugnjetavanje hrvatskog pučanstva (god. 1888. njegov je novi zakon o

⁴ Koraljka Posavec: Utemeljenje pedagogije kao sveučilišnog predmeta i studija (1876.-1928.) Sveučilišta u Zagrebu, *Napredak* br. 139 (2)/1998, str. 205-212, Zagreb. HPKZ

⁵ Ante Bežen: *Mažuranićev školski zakon iz 1874.* Zbornik Ivan Mažuranić i Crna Gora, Filozofski fakultet u Osijeku i Institut za hrvatski jezik u Cetinju, Osijek-Cetinje, 2011.

osnovnim školama uvesti naziv hrvatski ili srpski jezik u skladu s politikom povezivanja hrvatskog i srpskog naroda, njihovih jezika i kultura), osjetila se potreba za snažnijim organiziranjem svih pučkih učitelja pa je HPKZ osnovao 1885. god Savez hrvatskih učiteljskih društava koji je okupljao mjesna učiteljska društva i bio zameetak kasnijih sindikata. Takvih je društava krajem 19. stoljeća bilo čak 86 s oko 1500 članova, što je u ono vrijeme bilo više od polovice svih učitelja.

HPKZ je redovito izdavao središnji časopis *Napredak* koji izlazi i danas, pokrenuto je više dječjih časopisa, među kojima i *Smilje* (1873) u čijoj tradiciji i danas izlazi časopis s nazivom SMIB (*Smilje i bosilje*) kod drugog izdavača. Objavljeni su brojni pedagoški i metodički priručnici, knjige iz psihologije, prijevodi stranih autora. Uz stalno usavršavanje praktičnog rada učitelja razvijala se i odgojno-obrazovna teorija i znanstveni pristup struci. O tome ponajbolje svjedoči objavljivanje Pedagogije Stjepana Basarička u četiri knjige: Pedagogija 1 (Uzgojoslovje ili Opća pedagogija 1880), Pedagogija 2 (Obće obukoslovje ili Didaktika, 1882.), Pedagogija 3 (Posebno obukoslovje ili Metodika, 1884), Pedagogija IV (Povijest pedagogije, 1881)⁶ te izrada nezavršene Pedagogijske enciklopedije (uređivali su je Stjepan Basariček, Tomislav Ivkanec i Ljudevit Modec) u 16 svezaka (do slova *pravop*) u razdoblju od 1886. do 1916. Značajan je i pothvat školskog nadzornika Antuna Cuvaja *Građa za povijest školstva Hrvatske i Slavonije* u 11 svezaka koja sadrži brojne dokumente iz povijesti školstva od najstarijih vremena do 1912. godine iz kojih se može rekonstruirati njegova povijest (takav pothvat više nikad nije napravljen). Tijekom Prvog svjetskog rata rad HPKZ-a reduciran je samo na najvažnije izdavačke projekte.

Za vrijeme Austro-Ugarske HPKZ je, u suradnji sa srodnim učiteljskim udrugama, izgradio sljedeće zgrade za potrebe hrvatskog učiteljstva: Hrvatski učiteljski dom u Zagrebu, Učiteljski konvikt u Zagrebu te Hrvatski učiteljski dom u Crikvenici „Vila Ružica“. Nikada kasnije HPKZ ni druge učiteljske udruge nisu poduzimale slične građevinske pothvate niti su stjecale svoje nekretnine.

Država Srba, Hrvata i Slovenaca – Kraljevina Jugoslavija, nastala je raspadom Austro-Ugarske poslije Prvog svjetskog rata 1918. i trajala je do 1941. godine., tj. dvadeset dvije godine. Iako je njeno formiranje tada bilo neizbježno zbog geopolitičkih razloga, donijela je Hrvatskoj izlazak iz srednjoeuropskog kulturnog i političkog prostora te političku, ekonomsku i kulturnu regresiju i balkanizaciju. To je bio novi nepovoljni politički okvir i za rad HPKZ-a i hrvatsko učiteljstvo, kao i za cijeli narod. Entuzijazam zbog oslobođenja od germanizacije i mađarizacije i za zajednički život sa bliskim slavenskim narodima, posebno sa Srbima, naglo je splasnulo

⁶ U zagradama navedene su samo godine prvih izdanja.

nakon ujedinjenja pod terorom velikosrpskog režima kralja Aleksandra. Razvio se protujugoslavenski otpor oporbom Hrvatske seljačke stranke koja je tražila federativno uređenje Jugoslavije, ustaškog pokreta koji je bio za samostalnu Hrvatsku uključujući i oružane ustanke i Komunističke partije koja je zastupala radništvo, težila rušenju monarhije i uvođenju komunističkog poretka po uzoru na SSSR. Političke su se prilike zaoštrile naročito poslije ubojstva vođe HSS-a Stjepana Radića 1928., a zatim i kralja Aleksandra 1934. U tim uzavrelim političkim vremenima život prosvjete i učitelja bio je na rubu javnog interesa. U Hrvatskoj nakon ujedinjenja školstvo je više godina radilo na gotovo isti način kao u Austro-Ugarskoj, čak i s nekim istim udžbenicima. Režim je 1920. god. osnovao Udruženje jugoslavenskog učiteljstva sa sjedištem u Beogradu i 1925. zabranio Savez hrvatskih učiteljskih društava osnovan u Austro-Ugarskoj (obnovljen je tek 1940.). Članova HPKZ-a bilo je u obje udruge. Zakon o narodnim školama donijet je tek 1929. Po njemu učitelje je imenovala vlada u Beogradu, a u praksi vlast je kontrolirala političku aktivnost učitelja i otpuštala nepoćudne. Proglašen je najprije službeni „srpsko-hrvatsko-slovenački“ pa zatim srpskohrvatski jezik s pravopisom Aleksandra Belića iz 1923., a u škole uvedena ćirilica kao obvezno pismo. Od 1921. u hrvatskim područjima bio je u uporabi i Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika Dragutina Boranića. HPKZ posve je reducirao svoj rad pa je jedno vrijeme čak obustavljeno izlaženje *Napretka* i *Smilja*, a ostala izdavačka djelatnost više je godina bila bez ijednog naslova. Napredak se dogodio podizanjem obrazovanja učitelja na višu razinu osnivanjem Više pedagoške škole u Zagrebu 1919. Studij je trajao dvije godine i pripremao učitelje za građanske škole, a od 1926. do 1928., kad je ministar prosvjete bio Stjepan Radić, postojao je i viši tečaj od još dvije godine za profesore učiteljskih škola i školskih nadzornika. Među prosvjetnim djelatnicima isticali su se Sigismund Čajkovac, Salih Ljubunčić i pedagoški teoretičar Stjepan Matičević. Među pedagoškim idejama prevladavala je ideja radne škole.

Nezavisna Država Hrvatska osnovana je nakon raspada Kraljevine Jugoslavije 1941. napadom Njemačke u Drugom svjetskom ratu i postojala je do 1945., tj. oko pet godina. Imala je ograničeni suverenitet jer je u njoj bila njemačka i talijanska vojska, a ustaški pokret, koji je preuzeo vlast, prepustio je nacističkoj Njemačkoj i fašističkoj Italiji dijelove hrvatskog prostora među kojima i najveći dio Dalmacije. Ustaška je vlast u prosvjeti i kulturi vodila strogo kroatocentričnu politiku izbacivši sve sadržaje koji su u prethodnim razdobljima preuzeti iz srpskog jezika i kulture, a koje je, zbog stava da suživot Hrvata i Srba nije moguć zbog srpskog negiranja posebnosti hrvatskog naroda i jezika, smatrala nepoželjnima. Umjesto već proširenog fonetskog (*Hrvatski pravopis* Ivana Broza iz 1892.) uveden je korijenski pravopis (priručnik *Koriensko pisanje* 1942. u izdanju Državnog ureda za jezik), nova slovni-

ca hrvatskoga jezika, novi udžbenici za sve stupnjeve obrazovanja, a izdana je i prva Hrvatska enciklopedija. Obrazovanje učitelja podignuto je na Visokoj pedagoškoj školi u Zagrebu na četverogodišnju razinu. Tako je bilo u područjima pod vlasti NDH, no s obzirom na ratno stanje, na područjima pod nadzorom partizana, koji su se borili protiv ustaške vlasti kao i protiv talijanske i njemačke okupacije, organizirano je školstvo s partizanskim programima, učiteljima (god. 1943. partizanska vlast osnovala je u Splitu prvu trogodišnju Višu pedagošku školu) i udžbenicima (npr. partizanske početnice). U ratnim okolnostima zamro je i rad HPKZ-a među učiteljstvom, pa je udruga životarila svih ratnih godina izdajući samo časopise *Napredak* i *Smilje* (ukinut 1944.). Predsjednici HPKZ-a u to vrijeme, Josip Demarin i Josip Rukavina, bili su ugledni prosvjetni djelatnici, ali se nisu aktivno bavili politikom te su nastavili raditi u prosvjeti i nakon smjene vlasti 1945. god. U ratnom vohoru stradali su i članovi HPKZ-a kao civilne i vojne žrtve u postrojbama NDH, u partizanima te u poraću u bleiburškoj tragediji i na križnim putovima.

Federativna Narodna Republika Jugoslavija – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija formirana još 1943. odlukom partizanske vlasti, a kao samostalna država postojala je od 1945. do 1991. tj. 46 godina. Njena najvažnija obilježja, ključna za život naroda i školstvo, bile su federativno uređenje (šest republika i dvije pokrajine imale su autonomiju u školstvu), jednostranački sustav vlasti pod vodstvom Komunističke partije odnosno Saveza komunista i službeno uvedena marksističko-lenjinistička ideologija s ateizmom i bratstvom-jedinstvom jugoslavenskih naroda kao glavnim sastavnicama koje je morao provoditi i školski sustav. Međutim, ravnopravnost naroda nije ostvarena jer je velikosrpska politika djelovala i u novim uvjetima, što se najbolje očitivalo u gospodarskoj eksploataciji i inzistiranju na srpskohrvatskom jeziku te donošenju jedinstvenog Pravopisa srpskohrvatskoga - hrvatskosrpskoga jezika 1960. No, nastojanje za zaštitom hrvatskog jezika dovest će do Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967. koja je bila uvod u politički pokret poznat pod nazivom Hrvatsko proljeće. Taj je pokret zabranjen krajem 1971., njegovi protagonisti politički i kazneno progonjeni, no to nije spriječilo raspad Jugoslavije dvadesetak godina kasnije.

Sloboda savjesti, mada proklamirana kao društvena vrednota, marginalizirana je jer je u javnosti priznata samo marksistička ideologija, a u škole su, radi „pravilnog“ odgoja mladih naraštaja, uvedeni ideološki predmeti Teorija i praksa samoupravnog socijalizma, Osnove marksizma i Općenarodna obrana i društvena samozastita, a još prije su izbačeni vjeronauk i svi religijski sadržaji. Nije ostvarena ni socijalna pravda, nego je stvorena socijalistička „nova klasa“ i politički dirigitirano birokratizirano gospodarstvo koje se bezuspješno pokušalo prevladati sustavom „samoupravnog socijalizma“.

Ipak, druga Jugoslavija snažno je unaprijedila školstvo i poticala podizanje razine obrazovanja stanovništva pa i prosvjetnih djelatnika. Uvedena je osmogodišnja obvezna osnovna škola te četverogodišnje gimnazije i srednje škole, umjesto srednjih učiteljskih škola uvedene su pedagoške akademije s dvogodišnjim studijem, fakulteti i sveučilišta počeli su se osnivati i izvan Zagreba.

U tom je konceptu razvoja i s novim imenom Pedagoško-književni zbor dobio na značenju, no morao se uklopiti u novi politički sustav. Izvanredna skupština 1945. osudila je „protunarodni rad pojedinih članova koji su surađivali s ustašama“⁷ te je izvjestan broj članova izbačen iz HPKZ-a. God.1946. njegova je skupština donijela odluku da se HPKZ uključuje u Sindikat prosvjetnih radnika i namještenika Hrvatske kao njegovo stručno tijelo, čime gubi samostalnost. God. 1950. izlazi iz sastava sindikata kao samostalni Pedagoško-književni zbor, pedagoško društvo NR Hrvatske, a od 1978. do 1990. naziva se Pedagoško-književni zbor, savez pedagoških društava Hrvatske i kao društvena organizacija kolektivni je član Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske koji je okupljao sve organizacije izvan Saveza komunista. Također, član je i Saveza pedagoških društava Jugoslavije. Kako se inzistiralo na nadnacionalnom jugoslavenskom odgoju, iz naziva udruge izbačen je 1946. pridjev „hrvatski“, a časopis *Napredak* promijenio je naziv u *Pedagoški rad* kako bi se i tako označio raskid s bivšim sustavom. U upravu društva odmah su ušli učitelji komunisti i partizani te ljudi njihovih uvjerenja: Dragutin Pazman, Zoran Palčok, Tihomir Prodanović, Ivo Tošić (prvi glavni urednik *Pedagoškog rada* koji je uređivao do 1949.), Bogdan Svilokos, Dragutin Franković, Pero Šimleša (bio je politički najutjecajniji pedagog i višegodišnji predsjednik Prosvjetnog savjeta, saborskog tijela koje je donosilo nastavne programe i druge sistemske odluke) i dr.

Da se s PKZ-om od početka socijalističke vlasti ozbiljno računalo, pokazuje i činjenica da je već 1946. god. objavio tridesetak naslova, što se nastavilo i sljedećih godina s većim ili manjim oscilacijama. Značajne prinose unošenju naprednih ideja u školstvo daju u izdanjima PKZ-a i Ivan Furlan, Vladimir Jurić, Anka Došen-Do bud, Vladimir Mužić, Nikša Nikola Šoljan i dr. Osobito je značajno što PKZ postaje glavni izdavač udžbenika Pedagogija za studente učiteljskih škola i studija za učitelje. Udžbenici pedagogije Stjepana Patakija i Pere Šimleše sadržavali su ideološki indoktriniranu odgojnu koncepciju socijalističkog društva, najprije po uzoru na sovjetsku pedagogiju, a potom na jugoslavensku socijalističku pedagogiju, odnosno pedagogiju samoupravnog socijalizma. U didaktičkoj i metodičkoj literaturi promiču se suvremeni oblici i metode nastave utemeljene na psihološkim i informatičkim istraživanjima. Među naprednim didaktičarima, autorima izdanja PKZ-a, ističe se

⁷ Vrgoč, 2007., str.20

Vladimir Poljak, a među metodičarima Tone Peruško, Dragutin Rosandić, Stjepko Težak, Vladimir Findak, Krešimir Bezić i dr. God. 1986. osniva se Sekcija za metodike u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu koja okuplja metodičare svih nastavnih predmeta s ciljem da se u disciplinarnom sustavu obrazovanja dokine status pedagogije kao krovne discipline (na čemu je inzistirao jedan od tada vodećih pedagoga Ante Vukasović) i afirmira interdisciplinarni pristup. U radu te Sekcije sudjeluju i brojni članovi PKZ-a u čijem vodstvu nije bilo spremnosti prihvatiti Sekciju u strukturu PKZ-a. Istražuje se intenzivno i povijest školstva pa PKZ 1958. objavljuje opsežnu monografiju *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* skupine autora u uredništvu Dragutina Frankovića. Na istraživanju povijesti školstva u Hrvatskoj osobito se ističu Mihajlo Ogrizović i Tomo Žalac.

Zakonom iz 1964. god. uvode se u školu školski pedagozi kao posebni stručni suradnici, a potom i poseban studij pedagogije i školskog pedagoga na fakultetima u Zagrebu, Rijeci (industrijska pedagogija) i Zadru. Pedagozi uskoro postaju jedina stručna skupina fakultetski obrazovana u osnovnim školama (učitelji su imali srednju školu ili dvogodišnji stručni studij) pa počinju dominirati i u upravi PKZ-a. PKZ 1976. pokreće vrlo posjećenu Školu pedagoga na koju imaju pristup svi zainteresirani zaposlenici u školstvu te je do 1990. održano 15 škola. Međutim, obrazovanje učitelja osnovne škole cijelo je ovo vrijeme, nakon ukidanja srednjih učiteljskih škola, zadržano na razini dvogodišnje više stručne škole. Da bi se razlikovali učitelji sa srednjom od onih s višom školom, za potonje se uvodi stručni naziv „nastavnik razredne nastave“ te se riječ „učitelj“ potiskuje neopravdano iz uporabe.

Zbog potreba gospodarstva vlast pokreće veliku školsku reformu „socijalističkog samoupravnog preobražaja odgoja i obrazovanja“ koja je, po tadašnjem sekretaru (ministru) prosvjete i visokom dužnosniku Saveza komunista Stipi Šuvaru, koji na to mjesto dolazi 1974. god., u povijesti ostala zabilježena kao „Šuvarova reforma“. PKZ je podupro reformu na Prvom kongresu pedagoga 1980. god. koji je održan pod naslovom „Pedagogija u samoupravnom socijalističkom društvu“, no na drugom kongresu s temom „Odgoj i obrazovanje na pragu 21. stoljeća“ 1988. god. odmakao se od eksplicite ideoloških problema školstva. Šuvarova reforma pretvorila je škole i fakultete u „organizacije udruženog rada“ po uzoru na gospodarstvo, a bitno je promijenila uglavnom srednje škole ukidanjem gimnazija i stvaranjem „centara usmjerenog obrazovanja“ te povećanjem općeg obrazovanje na račun stručnog. No uskoro je uočen poguban utjecaj te reforme na kvalitetu znanja mladih potrebnog za zaposlenje pa je ta reforma napuštena još u doba Jugoslavije. U reformu su bili aktivno uključeni brojni članovi PKZ-a, ali su je mnogi i kritički analizirali.

U ovo vrijeme PKZ ima široko razgranatu djelatnost na području Hrvatske preko svojih podružnica koje su po zakonu iz 1978. postale samostalna pedagoška druš-

tva, a PKZ je bio njihov savez. Ta lokalna društva postojala su u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Rijeci, Zadru, Đakovu, Pakracu, Petrinji, Puli, Otočcu, Slavanskom Brodu, Varaždinu, Pakracu Križevcima i Županji, a djelovala su u tijesnoj vezi sa središnjicom.

Nakon smrti predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita 1980. god. u zemlji nastaju snažne političke turbulencije, što se odražava i na PKZ. Po uzoru na jednogodišnji mandat predsjednika Predsjedništva SFRJ, i u PKZ-u (kao i u drugim organizacijama) uvodi se jednogodišnji mandat predsjednika, ali se smanjuju aktivnosti. Znatno osiromašuje izdavačka djelatnost i u sljedećih desetak godina, osim organiziranja tradicionalnih skupova i nekoliko knjiga, svodi se samo na objavljivanje *Pedagoškog rada*.

Republika Hrvatska nastaje raspadom SFRJ i donošenjem njena prvog ustava 1990. te pobjedom nad velikosrpskom agresijom 1995. i mirnom reintegracijom hrvatskog Podunavlja 1998. god. Njome hrvatski narod dobiva punu samostalnost u vlastitoj državi kojoj je težio, nakon gubitka srednjovjekovne države, punih devet stoljeća. Glavna njena ideološko-politička obilježja su suverenitet hrvatskoga naroda, ravnopravnost nacionalnih manjina, demokratski višestranački ustroj vlasti, tržišno gospodarstvo, zaštita ljudskih prava i prava djeteta te sloboda govora. Bile su to goleme promjene u odnosu na dotadašnje državne zajednice koje su se odmah očitovale i u školstvu. Okosnica novih nastavnih programa identitetskih nastavnih predmeta bila je hrvatska domovina, kultura, povijest, geografija i jezik. Hrvatski jezik unijet je u Ustav kao službeni jezik, god. 1994. odobren je novi Hrvatski pravopis, iz redovnog programa hrvatskoga jezika isključeno je učenje ćirilice kao manjinskog pisma. I PKZ se našao na prekretnici pa je otvorena rasprava o tome kakvu udrugu prosvjetnih djelatnika treba neovisna Hrvatska i treba li PKZ i dalje opstati s obzirom na svoju prošlost⁸. Zahvaljujući pretežno nacionalnoj usmjerenosti članstva i uspješnoj taktici predsjednika Hrvoja Vrgoča, koji je udrugu vodio od 1986., rasprava je završila odlukom tranzicijske izvanredne skupštine 1991. da udruga nastavlja rad, da se u njen naziv vraća pridjev „Hrvatski“, da se časopisu *Pedagoški rad* vraća stari naziv *Napredak* te da će poduprijeti promjene u školstvu koje zahtijeva nova politička stvarnost. To je potvrđeno i znanstvenim skupom „Odgoj i pedagogija u uvjetima demokratske preobrazbe“. U novom statutu HPKZ je određen kao „stručno-znanstvena udruga koja okuplja pedagoge i druge pedagoške djelatnike Republike Hrvatske“⁹, a ubuduće će se pedagoški kongresi zvati saborima pedagoga.

⁸ Vidi: H. Vrgoč, 2007., str. 22-23

⁹ Isto, str. 24

Visok utjecaj na koncepcijske rasprave o reformi školstva HPKZ ostvaruje za vrijeme prve koalicijske vlasti pod vodstvom SDP-a 2000.-2004. god. u kojoj funkciju ministra prosvjete i športa obnaša Vladimir Strugar, pedagog i član HPKZ-a, a predsjednik HPKZ-a Hrvoje Vrgoč mu je među bliskim suradnicima. Stručni tim Ministarstva, u kome su i brojni članovi HPKZ-a, osmislio je tada projekt promjena objavljen u knjizi *Koncepcija promjena odgojno-obrazovnog sustava u Republici Hrvatskoj* (2002) i pretočen u prijedlog zakona, ali Hrvatski sabor o tom prijedlogu nikada nije raspravljao zbog protivljenja nekih koalicijskih partnera¹⁰.

Daljnji razvoj interdisciplinarnog kao opozicije užem, pedagoškom pristupu obrazovanju potakli su sljedeći događaji: osnivanje Hrvatske akademije odgojnih znanosti 1991. (okupila je znanstvenike raznih disciplina koji se bave odgojem i obrazovanjem), proces uvođenja u škole kurikula umjesto nastavnog plana i programa, fundamentalna knjiga Nikole Pastuovića *Edukologija* (1999), koja je znanstveno elaborirala teoriju kurikula, prihvaćanje Bolonjske deklaracije u Hrvatskoj (2001) i po njoj preobrazba visokih učiteljskih škola u učiteljske fakultete (2006) te donošenje novog Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama (2009) u kojemu je pedagogija tek jedno od više polja obrazovnih znanosti, a metodike su kao interdiscipline uključene u sva polja na kojima se temelje nastavni predmeti. Ta su zbivanja učinila da u osnovnim školama pedagozi nisu više jedini fakultetski obrazovani stručnjaci, nego su to postali i učitelji razredne nastave pa i odgojitelji u dječjim vrtićima. Ta izjednačenost u znanstvenoj obrazovanosti pedagoga, odgojitelja i učitelja proizvela je pitanje opravdanosti dominacije pedagoga u upravljanju HPKZ-om (svi predsjednici PKZ-a za vrijeme socijalističke Jugoslavije bili su pedagozi) jer je HPKZ nastao kao udruga učitelja, a njih je i u ovom vremenu najviše bilo među članovima. K tome, diplomirani pedagozi su osnovali 2003. svoje Hrvatsko pedagoško društvo i održali Prvi kongres pedagoga (mada je četiri kongresa pedagoga prije održavao HPKZ), no kako ih je značajan broj bio i u HPKZ-u, pokušali su i u njemu zadržati utjecaj¹¹. Sukob je riješen nakon ostavke predsjednika

¹⁰ Vladimir Strugar pripadao je stranci HSS, a glavni oponenti njegovoj koncepciji bili su političari Zlatko Šešelj iz SDP-a i Ivan Čehok iz HSSL-a, mada su sve te stranke bile u koaliciji. Odbacivanje toga projekta, pokazat će se kasnije, bio je krupan politički promašaj jer nijedan kasniji prijedlog reforme obrazovanja nije bio u toj mjeri cjelovit, konzistentan i stručno osmišljen. Promjene u školstvu koje su slijedile bit će predmetom jalovih rasprava daljnjih petnaestak godina, sve do polovične i kontradiktorne kurikulne reforme koja se mogla pokrenuti i sa Strugarovim projektom.

¹¹ Skupina pedagoga s Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i njihovih istomišljenika, predvođena Vlatkom Previšićem, poslala je upravi HPKZ-a zahtjev za smjenom predsjednika Hrvoja Vrgoča i sazivanjem izvanredne skupštine koja bi izabrala novo vodstvo. Optužili su upravu za slab rad, pad kvalitete *Napretka*, loše upravljanje i dr.,

Hrvoja Vrgoča zbog teške bolesti 2008. god., kada je za predsjednicu HPKZ-a izabrana dipl. učiteljica Vesna Budinski i ona tu dužnost obavlja do 2010. godine, kad je na izornoj skupštini za predsjednika izabran povjesničar Nevio Šetić. Promijenjen je i statut HPKZ-a koji je od tada „stručno-znanstvena udruga koja okuplja stručne djelatnike u odgoju i obrazovanju, od predškolskoga odgoja do visokoga školstva“¹², tj. sve praktičare i znanstvenike u školstvu. U upravnim tijelima zastupljeni su stručnjaci raznih obrazovnih struka. I časopis *Napredak* promijenio je uredništvo pa je nakon privremenog glavnog urednika Nevija Šetića glavna urednica postala Martina Kolar Billege, metodičarka hrvatskoga jezika, a časopis je od pedagoškog postao interdisciplinarni. Time se HPKZ vraća ideji svojih osnivača da okuplja sve stručne djelatnike u odgoju i obrazovanju.

I u ovom razdoblju HPKZ njeguje sve dotadašnje oblike djelovanja. Umjesto Škole pedagoga sada su to Proljetna i Jesenska škola HPKZ-a za učitelje i odgojitelje koje raspravljaju o aktualnim procesima u školstvu. Ministru znanosti i obrazovanja upućena je 2008. predstavka za zahtjevom da se od pet pravopisa hrvatskoga jezika, koji su bili u usporednoj uporabi, odobri jedan službeni kako bi se uveo pravopisni red u nastavi¹³ (takvu je odluku Ministarstvo donijelo 2012.). HPKZ intenzivno sudjeluje i u raspravama o uvođenju u škole nacionalnog kurikula, u čemu surađuje i sa Znanstvenim vijećem za obrazovanje i školstvo HAZU-a s kojim o tome izdaje dvije knjige rasprava i recenzija¹⁴.

Godine 2020. udrugu su, kao i cijelo hrvatsko društvo odnosno svijet, pogodile dvije katastrofe: potresi u Zagrebu i na Banovini te kovidpandemija. Zgrada Hrvatskog učiteljskog doma, u kojoj su prostorije HPKZ-a, dobila je oznaku opasnosti za uporabu („crvena naljepnica“), a do završetka ovog teksta nepoznato je kad će početi obnova i tko će je financirati. Kovidpandemija je pak onemogućila održavanje uobičajenih kontakata i aktivnosti s članstvom.

no uprava je sve optužbe argumentirano odbila zaključivši: „U „Zahtjevu“ je izneseno niz netočnih, preuveličanih ocjena i neargumentiranih zaključaka. HPKZ ima dokaze za upravo suprotne tvrdnje. Stvarni razlozi ovog „Zahtjeva“, koje potpisnici ne spominju izravno, nego ih skrivaju u općenitim i bezličnim formulacijama, mnogo su prozaičniji i svode se na sukob interesa te nastojanje da uklanjanjem sadašnjeg vodstva HPKZ-a interesna skupina koja šalje „Zahtjev“ zapravo preuzme udrugu zbog korištenja njezina ugleda i atraktivnog prostora u Hrvatskom učiteljskom domu na Trgu maršala Tita 4 u Zagrebu“. (Opširnije u: *Napredak* br.3-4/2010, str. 520-526)

¹² *Napredak* br.3-4/2010, str. 539

¹³ *Napredak* br.3-4/2010., str 531.

¹⁴ *Hrvatsko školstvo u funkciji razvoja gospodarstva i društva*, HPKZ, 2015. i *Prilozi za raspravu o obrazovnoj i kurikulnoj reformi*, HPKZ, 2017.

Duhovna i materijalna baština HPKZ-a¹⁵

HPKZ je u 150. godina svoga postojanja u hrvatskom školstvu i društvu stvorio veliki duhovni i priličan materijalni kapital koji se ovdje prikazuje po skupinama.

Profesionalna samosvijest i duh učiteljstva. Oblikovanje samosvijesti učiteljstva pučkih škola kao struke započelo je u Austro-Ugarskoj kad su jedino učitelji mogli iznjedrili HPKZ jer su bili najbrojnija prosvjetna grupacija zbog malog broja srednjih i visokih škola u to vrijeme. Mada je učiteljsko zanimanje jedno od najstarijih i najvažnijih u ljudskom rodu, sve donedavno učitelji su smatrani nižim slojem prosvjete po zastarjelom shvaćanju da je za poučavanje manje djece o njoj i poučavanju potrebno i manje znati pa su za stjecanje učiteljskog zvanja bili dovoljni najprije tečajevi, pa srednje i više škole, a tek u 21. stoljeću i fakulteti. Razvoj znanosti, tehnologije i društvenih odnosa doveo je do spoznaje da je obrazovanje novih naraštaja jednako važno, složeno i istraživački zahtjevno na svim stupnjevima školovanja, a razlikuje se samo po primjerenim sadržajima i metodama. Time je postignuto jedinstvo i uzajamno prožimanje praktičnog i znanstveno-teorijskog rada u odgoju i obrazovanju pa danas nije rijetkost da doktori znanosti rade i u vrtićima, osnovnim i srednjim školama, a ne samo na fakultetima na kojima je znanost koncentrirana. Unatoč segmentiranju po stupnjevima obrazovanja, po socijalnim (sindikati) i stručno-znanstvenim udrugama (udruge pojedinih struka u školstvu), svima je zajedničko odgojno-obrazovno djelovanje kao poziv. Taj poziv simbolizira riječ *učitelj* jer su učitelji djelatno svi – od odgojitelja u dječjim vrtićima do sveučilišnih profesora. HPKZ i danas je jedina vertikalna stručna struktura koja tradicionalno održava simboliku tako shvaćenog učitelja i učiteljstva.

Staleška organiziranost učitelja. Kao važna skupina u duhovnoj reprodukciji društva učitelji su se počeli intenzivno organizirati u 19. stoljeću u borbi za vlastita socijalna prava i stručni identitet. Osnivanje HPKZ-a bilo je snažan duhovni poticaj razvoju suradnje i solidarnosti među učiteljima. HPKZ je prihvaćen kao stožerna udruga, a kasnije su se, uz njegovu potporu, osnivale druge učiteljske udruge za pojedine staleške funkcije. Široka teritorijalna organiziranost očitovala se osobito u podružnicama i ograncima HPKZ-a u svim većim gradovima u Hrvatskoj te u sekcijama u strukturi samog HPKZ-a u kojima su radili i nečlanovi. Važnu su ulogu imale i godišnje skupštine HPKZ-a te kongresi i sabori u njegovoj organizaciji. Osobito je za stručno usavršavanje bila djelotvorna Škola pedagoga koja je okupljala i stotine

¹⁵ Ovo i sljedeće poglavlje autor je napisao konzultirajući se, osim navedene literature, i s dr. sc. Vladimirom Strugarom.

učitelja, a koja je kasnije preimenovana u Školu HPKZ-a te se održava i danas. Tako su napredne ideje i promjene u obrazovnoj teoriji i praksi dopirale do vrlo širokog kruga učitelja, a skupove HPKZ-a država priznaje kao oblike visokokvalitetnog usavršavanja podobnog za stručno napredovanje u predškolskom odgoju te osnovnim i srednjim školama.

Kapitalna intelektualna djela za učiteljski poziv. HPKZ izdavač je više temeljnih djela na čijim se teorijskim postavkama zasniva učiteljski poziv i praktična djelatnost učitelja. To su ponajprije djela Stjepana Basarička *Pedagogija* u četiri toma na kojima je zasnovana daljnja pedagoška misao u Hrvatskoj te kasnija izdanja udžbenika opće pedagogije, didaktike, metodika i povijesti pedagogije. Tu se ubraja i prva *Pedagoška enciklopedija* kojoj je on jedan od pisaca i urednik. Udžbenik *Pedagogija* izdavat će HPKZ i u drugoj Jugoslaviji i u Republici Hrvatskoj s promjenom ideološke osnove, a prema aktualnim društvenim obrazovnim ciljevima. Tako će u više izdanja u SFRJ izaći *Opća pedagogija* Stjepana Patakija i zatim Pere Šimleše na temeljima marksističke ideologije, a ti su udžbenici ostvarili golem utjecaj jer su bili obvezni u školovanju i studiju učitelja i pedagoga. Posljednji takav udžbenik je *Opća pedagogija - novi pristup znanosti o odgoju* Vladimira Vučića, objavljena 2013. Udžbenike pedagogije u novije su vrijeme izdavali i drugi izdavači. HPKZ je u svojoj bogatoj izdavačkoj djelatnosti objavio i velik broj drugih izdanja domaćih i stranih autora, čime je dao velik doprinos obrazovanju i usavršavanju učitelja.

U kapitalno djelo za učiteljski poziv ulazi i časopis *Napredak – Pedagoški rad – Napredak* koji izlazi i danas te časopis za djecu *Smilje* koji više ne izlazi u HPKZ-u, ali ga je obnovio drugi izdavač.

Važan intelektualni doprinos HPKZ-a bio je znanstveni projekt pod nazivom *Komparativna analiza hrvatskog i europskog (svjetskog) školstva*. Rezultat tog projekta su dvije studije: *Školstvo u svijetu: Komparativna analiza hrvatskog i europskog (svjetskog) školstva*, (1993.) i *Europska orijentacija hrvatskog školstva* (1995.). Ciljem im je bio da budu jedna od stručno-znanstvenih podloga promjena sustava odgoja i obrazovanja u novoj državi.

Udruge i ustanove proizašle iz HPKZ-a. To su udruge, ustanove i drugi subjekti koje je iznjedrio HPKZ iz onih svojih stručnih i društvenih aktivnosti koje su zahtijevale posebnu organizaciju i upravljanje. Neke su u početku bile u sastavu HPKZ-a pa su se osamostalile, a neke su osnovane na poticaj HPKZ-a te su ih često vodili njegovi članovi.

Savez hrvatskih učiteljskih društava osnovan je 1885. kao staleška organizacija učitelja osnovnih škola. Djelovala je borbom za učiteljska prava za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije, kada je iz političkih razloga zabranjena

1925. i obnovljena 1940. Poslije Drugog svjetskog rata nije obnovljena, a iz njene je djelatnosti djelomice proizašlo sindikalno organiziranje prosvjetnih radnika u društvima Jugoslaviji. Dio prosvjetnih sindikata i danas ima sjedište u Hrvatskom učiteljskom domu.

Hrvatski školski muzej osnovan je 1901. god. a u njemu se prikuplja, obrađuje i izlaže građa iz povijesti hrvatskoga školstva. Inicijativa za osnivanje muzeja i prikupljanje građe nastala je znatno prije. Muzej je i danas samostalna ustanova i smješten je u Hrvatskom učiteljskom domu. U okviru Muzeja djeluje *Pedagoška knjižnica* koju je HPKZ osnovao još 1877. za svoje članove i koja je 1949. dobila ime poznatog pedagoga Davorina Trstenjaka. Više puta bila je u sastavu HPKZ-a pa Muzeja, a za javnost je otvorena 1951. To je jedina javna pedagoška knjižnica u Hrvatskoj.

Školske novine, danas tjednik prosvjetnih djelatnika Hrvatske, osnovane su u prostorijama HPKZ-a 1950. god. jer je vlast zaključila da učitelji i profesori trebaju imati svoje stalno glasilo koje izlazi periodično kao novine. Prvi glavni urednik bio je Tone Peruško, metodičar hrvatskoga jezika. Novine su bile samostalna organizacija i postale su glasilo Sindikata prosvjetnih radnika Hrvatske i njegovih organizacijskih inačica za vrijeme SFRJ. Posljednjih dvadesetak godina postojanja SFRJ bile su informacijski utjecajne i s visokom nakladom od oko 15 000 primjeraka te razvijenom izdavačkom djelatnošću. U Republici Hrvatskoj i dalje postoje kao dioničko društvo i izlaze kao tjednik.

Državna nagrada „Ivan Filipović“ ima početak u odluci HPKZ-a da osnuje svoj Fond „Ivan Filipović“ koji će dodjeljivati istoimenu godišnju nagradu „najuspješnijim pedagoškim i prosvjetnim djelatnicima“¹⁶. Nastojanjem HPKZ-a dodjeljivanje nagrade preuzeo je potom Republički fond „Ivan Filipović“, osnovan posebnim zakonom 1968., odnosno Hrvatski sabor god. 1991. Nagrada se dodjeljuje svake godine najzaslužnijim prosvjetnim djelatnicima za sljedeće kategorije: životno djelo, predškolski odgoj, osnovno školstvo, srednje školstvo i visoko školstvo. Ide u red najviših državnih nagrada kakve se dodjeljuju i predstavnicima drugih djelatnosti (znanost, kultura, sport).

Hrvatska akademija odgojnih znanosti (ime kasnije promijenjeno iz zakonskih razloga u Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske) osnovana je 1990., a u njenom statutu piše da proizlazi iz HPKZ-a. Nastala je s ciljem okupljanja znanstvenika iz raznih znanosti koje istražuju obrazovanje, a rade na sveučilištima i znanstvenim institutima, radi sinergije njihovih istraživanja i unapređivanja znanstvenih osnova odgojno-obrazovne prakse. Njeni su članovi filozofi, teolozi, pedagozi, sociolozi, psiholozi, kineziolozi, metodičari i drugi stručnjaci koji se znanstveno bave

¹⁶ Vrgoč, 2007., str. 42

Slika 2. Hrvatski učiteljski dom (1888.-1889.)

(Izvor: Wikipedija)

obrazovanjem i školstvom. Prvi njen predsjednik bio je pedagog Nedjeljko Kujundžić. Neko je vrijeme imala sjedište u Hrvatskom učiteljskom domu, a sada je na adresi Učiteljskog fakulteta u Zagrebu.

Graditeljska baština HPKZ-a. Tijekom svoje povijesti marljivi upravljači HPKZ-a pribavili su sredstva za izgradnju nekoliko stilski oblikovanih velikih zgrada za potrebe hrvatskog učiteljstva u kojima su se smjestile učiteljske ustanove ili su služile za rekreativne i zdravstvene potrebe učitelja te školovanje njihove djece. To su sljedeće zgrade:

Hrvatski učiteljski dom u Zagrebu izgrađen je na nekadašnjem Sveučilišnom a današnjem Trgu Republike Hrvatske, u renesansnom stilu, i otvoren je 1889. god. Izgradnju je inicirao HPKZ, a vodio Savez hrvatskih učiteljskih društava uz sudjelovanje Učiteljske zadruge tako da su sve tri udruge bile suvlasnice zgrade. Sredstva su prikupljena od prosvjetnih djelatnika te se govorilo da je svaki učitelj za dom „platio jednu ciglu“. U početku je zgrada bila namijenjena tim udrugama, muzeju, knjižnici te stanovima za prosvjetne radnike. Kasnije promjene političkih sustava donijele su i promjene vlasništva za dijelove zgrade. Danas je u vlasništvo ubilježena država jer su ustanove propustile to učiniti u zakonskom roku. Dijelovi zgrade teško su stradali u potresu u Zagrebu 2020. god. („crvena naljepnica“) tako da je rad u zgradi opasan

pa nema uobičajenih aktivnosti. Još uvijek se ne zna kada će se zgrada početi obnavljati i s kojim novcem te hoće li korisnici ostati u svojim prostorima. Od prosvjetnih ustanova to su: HPKZ, Hrvatski školski muzej, Školske novine, Zajednica osnovnih škola, Klub prosvjetnih radnika Zagreba te dva sindikata prosvjetnih radnika. U dijelu zgrade su stanari.

Učiteljski konvikt u Zagrebu izgrađen je za potrebe školovanja učiteljske djece u Zagrebu u nekadašnjoj Tvorničkoj a danas Klaićevoj ulici. Najprije je služio toj svrsi, ali je u ratovima zgradu preuzimala vojska, a u mirnodopsko vrijeme bio je učenički dom, ali ne samo za djecu učitelja, nego za svu djecu. Isprva su konviktom upravljali HPKZ i Savez hrvatskih učiteljskih društava, no promjenama državne vlasti oni su isključeni, a takvo je stanje i danas.

Hrvatski učiteljski dom u Crikvenici (Vila Ružica) najprije je bio lječilište i oporavilište za učitelje jer je bio izgrađen inicijativom Hrvatske učiteljske pripomoćne i posmrtno zadruge te Udruge učiteljica, bliskih HPKZ-u. Otvoren je 1913. god. U svjetskim ratovima koristila ga je vojska, a u Domovinskom ratu u njemu se sklonili prognanici i izbjeglice. Za vrijeme socijalizma bio je odmaralište sindikata prosvjetnih radnika i tada je kapacitet proširen dogradnjom tri paviljona. Bio je i mjesto stručnog usavršavanja prosvjetnih radnika, pa i u organizaciji HPKZ-a. Danas je u vlasništvu Sindikata hrvatskih učitelja i ima turističku djelatnost.

Istaknuti članovi HPKZ-a

Do sada nisu provedena objektivna vrednovanja članova HPKZ-a po zaslugama za njegov opstanak, razvoj i uspjeh. To činimo ovdje, bez većeg udubljanja u pojedino razdoblje ili ukupno životno postignuće osobe. Članove HPKZ-a podijelili smo u dvije skupine: predsjednike i ostale članove.

Predsjednici HPKZ-a

U određivanju najznačajnijih predsjednika HPKZ-a primijenili smo tri kriterija: najmanje 5 godina provedenih na funkciji predsjednika (pokazuje popularnost u članstvu i struci uopće te utjecaj na ukupni život udruge), vrijednost intelektualnih djela za promicanje teorije i prakse odgoja i obrazovanja i učiteljske struke (stupanj stručno-znanstvenog autoriteta) te zasluge za konceptijski razvoj (simboličko značenje za unošenje novih vrijednosti). Od ukupno 36 dosadašnjih predsjednika HPKZ-a (u izbor nije uključen predsjednik u tekućem mandatu započetom 2018.) istaknutima se smatraju oni koji zadovoljavaju barem jedan od navedenih kriterija, a to su (kronološkim slijedom obnašanja predsjedničke dužnosti) sljedećih 10 predsjednika:

Ivan Filipović (Velika Kopanica, 1823.-Zagreb, 1895.) bio je prvi predsjednik HPKZ-a, dužnost je obavljao 10 godina i za predsjednika je biran 4 puta. Bio je učitelj i školski nadzornik, neumoran organizator i vođa, osnivač HPKZ-a, opravdano nazvan „ocem hrvatskog učiteljstva“ i „učiteljem učitelja“. Službovao je po raznim mjestima Slavonije. Odlučno se borio za prava i dobrobit učitelja, ali i hrvatskog naroda te bio primjer domoljubnog učitelja. Bio je pokretač ne samo osnivanja HPKZ-a nego i njegovih glavnih aktivnosti – učiteljskih skupština, osnivanja Saveza hrvatskih učiteljskih društava, Hrvatskog školskog muzeja, izgradnje Hrvatskog učiteljskog doma. Pisao je stručne i književne tekstove. Autor je više udžbenika (Početnica) i drugih pedagoških djela, pokretač više školskih listova. Zbog domoljubne pjesme Domorodna utjeha iz 1825., u kojoj poziva na otpor protiv tuđinske vlasti, osuđen je kao buntovnik i zatvoren šest mjeseci. Dobrovoljno se priključio vojsci bana Jelačića u borbi protiv Mađara i pritom je zarobljen. Bio je nedvojbeno dominantna ličnost hrvatskog učiteljstva u svoje vrijeme te postao njegovim simbolom u budućnosti. Njegovo ime nosi Osnovna škola u njegovoj rodnoj Velikoj Kopanici (izgrađena na inicijativu i uz pomoć HPKZ-a) te škole u drugim mjestima, a s punim pravom i najviša državna nagrada za zasluge u odgoju i obrazovanju.

Tomislav Ivkanec (Petrinja, 1844.- Zagreb, 1912.) predsjednikom je bio 7 godina s dva izbora. Radio je kao učitelj i profesor učiteljske škole. Jedan je od osnivača HPKZ-a, njegov prvi tajnik, kasnije potpredsjednik i jedan od urednika Pedagoške enciklopedije te višegodišnji urednik dječjeg časopisa *Smilje*. Jedan je od najbližih suradnika Ivana Filipovića.

Antun Cuvaj (Bjelovar, 1854.- Zagreb, 1927.) završio je za učitelja građanske škole, radio kao učitelj, ravnatelj i školski nadzornik. Predsjednik HPKZ-a bio je 3 godine u jednom izboru. Njegov otac Juraj bio je gradonačelnik Bjelovara, a brat Slavko hrvatski ban. U povijesti školstva ostaje zaslužan kao osnivač Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu 1901. god. te po izdanju *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* koji je sastavio s brojnim suradnicima i objavio u dva izdanja, prvo u pet a drugo u jedanaest svezaka. To je izdanje najveća do sada sistematizirana objavljena građa važna za povijest školstva.

Stjepan Basariček (Ivanić-Grad, 1848.- Zagreb, 1918.) završio je učiteljsku školu te je veći dio radnog vijeka radio u Učiteljskoj školi u Zagrebu gdje je predavao pedagogiju i metodiku. Predsjednik HPKZ-a bio je pet godina, dva puta izabran, a biran je i za dopredsjednika i tajnika. Povijest ga bilježi kao utemeljitelja hrvatske pedagoške teorije i znanstvenog pristupa odgoju u temeljnim pedagoškim knjigama koje je napisao: Pedagogija I. dio (Uzgojoslovlje), Pedagogija II. dio (Obća nauka o obuci), Pedagogija III. dio (Posebna nauka o obuci), Pedagogija IV. dio (Povijest

pedagogije). Uređivao je *Pedagošku enciklopediju* tijekom cijelog izlaženja i časopis *Napredak* 23 godine podigavši ga na visoku stručno-znanstvenu razinu. Napisao je više knjiga za nastavu (Početnica, Čitanka za više pučke škole i dr.) te samostalni nastavni plan i program za osnovnu školu. Jedan je od osnivača HPKZ-a, suorganizator učiteljskih skupština i pedeset godina sudionik svih njegovih važnijih aktivnosti.

Sigismund Čajkovac (Prkovci kod Vinkovaca, 1876.- Zagreb, 1962.) nakon završene osnovne škole tri godine je zadržni pastir pa općinski pisar, a potom završava učiteljsku školu te studij povijesti i zemljopisa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio je kao učitelj, profesor srednje i više pedagoške škole, školski nadzornik, načelnik u ministarstvu, *Napredak* je uređivao u dva navrata, ukupno 18 godina za Kraljevine Jugoslavije, a bio je i urednik za pedagogiju i školstvo *Hrvatske enciklopedije*. Prvi je učitelj s doktoratom, i to iz filozofije. Predsjednik HPKZ-a bio je 12 godina, četiri puta biran. Napisao je više stručnih tekstova o analfabetizmu, nastavi jezika te čitanke za niže razrede osnovne škole i dr.

Josip Rukavina (Hrvatsko Selo pokraj Topuskog, 1892.- Zagreb, 1972., poginuo u prometnoj nesreći), završio je učiteljsku školu i višu pedagošku školu, a za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je na ruskoj fronti gdje je zarobljen i poslan u Sibir. Službovao je kao učitelj, ravnatelj škole i nastavnik matematike. Za predsjednika HPKZ-a biran je četiri puta i tu dužnost obnašao 5 godina u doba Kraljevine Jugoslavije. Pisao je udžbenike iz matematike, tekstove iz nastavne prakse i osobito knjige za omladinu, a objavio je i svoje uspomene iz ruskog zarobljeništva.

Ljudevit Krajačić (Zagreb, 1882.- Zagreb, 1970.) bio je predsjednik HPKZ-a 5 godina s tri izbora odmah poslije Drugog svjetskog rata. Radio je kao učitelj, nastavnik matematike, upravitelj građanske škole i školski inspektor. Istakao se kao književnik za djecu i mladež i autor brojnih pedagoških tekstova te je napisao oko 200 knjiga, rasprava i kritika. Dugogodišnji je urednik dječjeg časopisa *Smilje*, a uređio je i dosta knjiga dječjih pisaca. Dobio je nagradu „Ivan Filipović“ za životno djelo.

Valentin Puževski (Mali Potočec pokraj Križevaca, 1931. – Zagreb, 2020., umro od kovida 19) završio je Višu pedagošku školu i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studij pedagogije, gdje je i doktorirao. Radio je kao učitelj te se osobito istakao kao ravnatelj Eksperimentalne škole Jordanovac u Zagrebu. Bio je profesor pedagogije na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu. Zaslužan je i kao osnivač i prvi predsjednik Zajednice osnovnih škola Hrvatske (1966.). Borac je za prava i bolje obrazovanje učitelja te je kao pedagog djelovao o više stručnih udruga i ustanova. Dugogodišnji je član uprave HPKZ-a te je bio i njegov predsjednik 4 godine s dva izbora, a bio je i glavni urednik *Napretka*. Zalagao se za „školu otvorenih vrata“, što je teorijski osmislio u knjigama *Prema školi otvorenih vrata*, *U potrazi za suvremenom osnovnom školom* i *Škola otvorenih vrata*. Osmislio je i vodio Križevačke pedagoške dane kao susrete

pedagoške teorije i prakse i prosvjetne vlasti. Imao je i uspješnu političku karijeru te je, kao član HSS-a, bio zastupnik u Hrvatskom saboru i gradonačelnik Križevaca. Dobio je nagradu „Ivan Filipović“ za životno djelo.

Hrvoje Vrgoč (Slavonski Brod, 1932.), učitelj, profesor pedagogije, magistar financija, doktor ekonomskih znanosti, tajnik Republičke zajednice za financiranje osnovnog obrazovanja, direktor Zavoda za školstvo, pedagoški pisac i organizator, obilježio je rad HPKZ-a kao tajnik (1982.-1983.) te u sedam mandata njegov predsjednik (1986.- 2008.). Bio je 22 godine predsjednik HPKZ-a što je u povijesti udruge najdužvječniji mandat. Njegove aktivnosti vezane su uz nakladničku djelatnost, znanstvenoistraživačke projekte, kongrese, sabore, Školu pedagoga i druge aktivnosti. Radio je na osnivanju novih ogranaka HPKZ-a te je jedna od njegovih zasluga osnivanje Ogranaka HPKZ-a u Bjelovaru 1992. godine, u jeku Domovinskog rata kada je pokrenut i časopis *Bjelovarski učitelj* (1993.). Objavio je više knjiga, znanstvenih i stručnih radova iz područja organizacije odgoja i obrazovanja, povijesti školstva, ekonomike i financiranja obrazovanja te sudjelovao u uređivanju više obrazovnih časopisa i u radu raznih kulturnih i političkih tijela. Dobitnik je nagrade „Ivan Filipović“ za životno djelo, češke nagrade „Jan Amos Komensky“ i odlikovan Redom Danice hrvatske s likom Antuna Radića.

Vesna Budinski (Zagreb, 1962.) bila je prijelazna predsjednica HPKZ-a u razdoblju 2008.-2010. godine nakon što je dotadašnji predsjednik Hrvoje Vrgoč dao ostavku zbog bolesti, tj. na toj dužnosti bila je dvije godine, u drugoj polovici mandata koji je istjecao 2012. godine. Do tada je bila potpredsjednica HPKZ-a. Njezin je kratki mandat važan stoga što je uspjela prevladati kadrovsku i koncepcijsku krizu u HPKZ-u koju je nametnula skupina pedagoga, dotadašnjih članova HPKZ-a, htijući preuzeti udругu pritiskom na oboljelog predsjednika i okrnjenu upravu. Ona je i prva žena i ujedno prva diplomirana učiteljica (znanstvenica u području metodike hrvatskoga jezika), izabrana za predsjednicu HPKZ-a, što u simboličkom smislu nije nevažno s obzirom na pretežnu zastupljenost žena među prosvjetnim djelatnicima i članovima HPKZ-a. Njezin izbor potakao je pitanje ravnopravnosti žena u upravljanju HPKZ-om jer su do tada svi predsjednici HPKZ-a bili muškarci, a od Drugog svjetskog rata naovamo uglavnom pedagozi. Muškarci su bili i svi glavni urednici *Napretka*, osim Dubravke Maleš i Dubravke Miljković te aktualne glavne urednice Martine Kolar Billege.

Ostali istaknuti članovi

Osim predsjednika, među članovima HPKZ-a bilo je kroz proteklo stoljeće i pol mnogo vrijednih stvaralaca koji su zaslužili posebno mjesto među članovima, no za odabir takvih potrebno je također osmisliti kriterije izbora i uvrstiti ih u neki antologijsku monografiju. Po mišljenju autora ovog teksta u takvu bi antologiju naprednih i kreativnih stvaralaca članova HPKZ-a svakako trebala ući sljedeća imena članova HPKZ-a: **Stjepan Novotny** (1833.-1867.), autor prvog pedagoškog udžbenika na hrvatskom jeziku *Gojitba i opća učba* (1867.) i utemeljitelj *Napretka* (1859.); **Davorin Trstenjak** (1848-1921), pedagoški etnograf i promicatelj radne škole; **Jure Turić** (1861.-1944.) promicatelj obrazovanja širokih narodnih slojeva i metodike radne škole; **Dragutin Franković** (1913.-2002.) istraživač povijesti školstva i pedagogije u Hrvatskoj čija monografija iz 1958. o toj tematici još nije nadmašena; **Vladimir Poljak** (1920.-1998.) utemeljitelj suvremene didaktike i pisac brojnih didaktičkih monografija; **Vladimir Mužić** (1925.-2012.), utemeljitelj suvremene metodologije pedagoških istraživanja, kibernetičkih istraživanja u obrazovanju i programirane nastave; **Vladimir Jurić** (1937.), utemeljitelj metodike školskog pedagoga; **Antun Mijatović** (1939.-2005.) istraživač školskih sustava, interkulturalnih problema u obrazovanju i obrazovnih revolucija; **Nikša Nikola Šoljan** (1942.), kao glavni urednik *Napretka* (1986.-1988.), a i u vlastitoj izdavačkoj djelatnosti otvorio je vrata svjetskim pedagoškim idejama; **Milan Matijević** (1951.-2020.) osobit znanstveni doprinos dao je u andragogiji, obrazovanju na daljinu, didaktici (multimedijskom obrazovanju učitelja) i pluralizmu u odgoju i obrazovanju primjenom alternativnih pedagoških sustava i škola te modelima ocjenjivanja; **Vladimir Strugar** (1946), pedagog, bibliograf *Napretka* te, kao ministar prosvjete, najuspješniji konceptualac stručno osmišljenog nacionalnog odgojno-obrazovnog sustava; **Dubravka Maleš** (1952) vodeći stručnjak obiteljske pedagogije i dr. U ovom popisu nema imena onih poznatijih osoba u obrazovanju u Hrvatskoj koji nisu bili članovi HPKZ-a, a ni onih članova HPKZ-a čiji se rad iz raznih razloga ne može smatrati doprinosom napretku školstva, obrazovanja i same udruge.

Zaključak

Pregled razvoja HPKZ-a u povodu 150. obljetnice njegova postojanja pokazuje da je riječ o jednoj od najstarijih udruga u Hrvatskoj koja je u temeljima oblikovanja i razvoja modernog hrvatskog društva. Što HAZU znači za znanost, Matica hrvatska za kulturu, to HPKZ znači za prosvjetu, odnosno odgoj i obrazovanje. U vrijeme osnivanja uz HPKZ djelovao je u cijeloj Hrvatskoj mali broj udruga, a danas ih ima ukupno 51 679 (2020. godine)¹⁷, od čega ih u obrazovanju i znanosti ima 5392 ili 8,8 % od ukupnog broja. Danas se na udruge izdvaja ukupno oko 2,3 milijarde kuna godišnje, od čega iz Državnog proračuna 328 milijuna (14,3 %), a od toga za udruge u znanosti i obrazovanju 40 milijuna ili 4,45%. Očita je podcijenjenost udruga u znanosti i obrazovanju, u koje se ubraja i HPKZ, u odnosu na njihovo društveno značenje i tradiciju, a što je svakako posljedica marginaliziranog statusa obrazovanja u društvu. HPKZ se danas, s obzirom na članstvo i prihode, nalazi u jednoj od najtežih egzistencijalnih situacija u svojoj povijesti s oko 1000 članova i oko 400 000 kuna prihoda u 2021. godini, s nejasnim stanjem vlasništva prostorija u kojima djeluje (koje je sam izgradio), u zgradi Hrvatskog učiteljskog doma teško oštećenoj potresom čija se daljnja sudbina ne zna te u situaciji koronapandemije koja onemogućuje intenzivniju rad. HPKZ i danas ima visok ugled u obrazovnoj djelatnosti i društvu i dobar odziv na programske aktivnosti, ali to ne prate materijalne mogućnosti jer ih sam ne može osigurati u dovoljnoj mjeri iako je u poslovanju provedena stroga štednja. Danas udruga nema ni jednog stalno zaposlenog djelatnika (nekada je imala tri), a članovi uprave i suradnici poslove obavljaju uglavnom volonterski. U takvim okolnostima vjerojatno neće moći dugo izdržati pa je potrebno da se i država uključi u redefiniranje mjesta HPKZ-a u sustavu udruga i njihovu financiranje. Prihodi su neredoviti, čak i za časopis *Napredak* koji je nekada bio stalni program u dotacijama Ministarstva znanosti i obrazovanja i njegovih prethodnika, a posljednjih se godina odnos mijenja iz godine u godinu. U uvjetima globalizacije i sve manje osjetljivosti na važnost tradicije i baštine prethodnih pokoljenja tradicionalnim udrugama poput HPKZ-a, osnovanim u 19. stoljeću, a posebno *Napretku* kao najstarijem časopisu, trebalo bi osigurati poseban status i sigurnost u sustavu javnog financiranja. To je teška ali ključna zadaća članstva i uprave u vremenu koje je pred nama kako nas buduće generacije ne bi okrivile da nismo mogli sačuvati ovu temeljnu vrijednost, stvorenu u neusporedivo oskudnijim vremenima.

¹⁷ Udruge u Republici Hrvatskoj (2020). Ured za udruge Vlade RH. Zagreb file:///C:/Users/anteb/Desktop/HPKZ,150.%20obljetnica/udruge_u_RH_2020.pdf

Literatura

- Bežen, A. (2013). Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom i znanstvenom sustavu. U D. Milanović, A. Bežen i V. Domović (ur.) *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*, str. 26-76. Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti Hrvatske.
- Bežen, A. (2017). *Pogovor u knjizi Vladimira Vujčića: Opća pedagogija – novi pristup znanosti o odgoju*, str. 525-533. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Franković, D. (ur.) (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Gaćina Škalamera, S. (2017). Učiteljska zadruga (1865. – 1891.) – najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 49, br. 3, 571-584.
- Šetić, N. (2011). Sto četrdeset godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. *Napredak*. Vol. 152, br. 3-4, str. 353-372.
- Vrgoč, H. (2007). *Naših sto trideset pet godina*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

The main national association of Croatian teachers

Abstract

The article provides a historical overview of the founding and development of the Croatian Pedagogical and Literary Association, which celebrates its 150th anniversary in 2021. The activities of the CPLA have been presented in a comprehensive overview of the circumstances of its establishment and the main facts and processes of its development in the socio-historical periods since its foundation. The most important features of the spiritual and material heritage of the association, especially its organizational and professional activities among teachers, the most important professional and scientific achievements, and the most deserving presidents of the association and other members have been highlighted. The main sources for studying the history of the CPLA providing more detailed information about its activities, which could not be included in this overview due to its longevity, are listed. The article also contains the author's judgments about certain facts, events and processes that belong to personal experience.

Keywords: 150th anniversary, Croatian Pedagogical and Literary Association, deserving presidents and other members of the CPLA, periods in the development of the CPLA, spiritual and material heritage of the CPLA.